

інструкцію, щоб "продуктивність" полонених "більшовиків" визначала їхнє утримання; наслідком було подальше скорочення харчових пайків [8, с. 169]. Загалом лише окремі нижні чини та офіцери намагалися полегшити страждання в'язнів. За таких умов масовий голод почався відразу й тривав місяцями [5, с. 62]. 31 жовтня і 7 листопада фельдмаршал Кейтель і Герінг наказали, щоб видавали достатньо їжі, аби в'язні могли працювати. Однак наведені нижче докази підказують, що німецькі політики хотіли, щоб більшість полонених вимерла, і що з листопада вони далі навмисно морили голодом численних військовополонених, які не могли працювати [10, с. 124]. Окрім того, чимало полонених гинуло під час переходів, які відомий голландський учений Беркгоф іменує "маршами смерті" [1, с. 102].

Через катастрофічні умови утримання впродовж осені 1941 – весни 1942 рр. загинуло не менше 2 млн радянських військовополонених [4, с. 784]. Сталося це внаслідок поєднання ідеологічних, юридичних та економічних факторів.

Матеріали Нюрнберзького процесу та свідчення очевидців демонструють катастрофічні умови перебування радянських військовополонених у нацистських таборах військовополонених [11, с. 12].

Таким чином, умови утримання радянських військовополонених в нацистських таборах були вкрай тяжкими унаслідок юридичних та ідеологічних факторів. Військовий полон на підконтрольних нацистам територіях перетворився на комплекс репресивних заходів проти політичних противників гітлерівського режиму, до яких керівництво Німеччини зараховувало червоноармійців.

Список використаних джерел

В. Полуда, асп.

Национальный научно-исследовательский институт украиноведения и всемирной истории, Киев, Украина

#### УСЛОВИЯ СОДЕРЖАНИЯ ЗАКЛЮЧЕННЫХ В НАЦИСТСКИХ ЛАГЕРЯХ ВОЕННОПЛЕННЫХ В УКРАИНЕ

На основе широкого круга источников рассматривается проблема содержания военнопленных Красной Армии в нацистских лагерях военнопленных.

Ключевые слова: Вторая мировая война, военнопленные, лагеря военнопленных, Красная Армия, вермахт.

V. Poluda, Graduate Student

National Research Institute of Ukrainian Studies and General History, Kyiv, Ukraine

#### CONDITIONS OF PRISONERS' DETENTION IN THE NAZI PRISONER-OF-WAR CAMP IN UKRAINE

On the basis of the wide round of sources article deals with the allowance condition problem for the Red Army prisoners of war.

Key words: Second World War, prisoners of war, prisoner-of-war camp, Red Army, Wehrmacht.

УДК 94(477.74-21):331.54-054.62(=411.16)"1794/1850"

Ю. Прокоп, пошукувач

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Одеса

### ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЇВ-ІНОЗЕМЦІВ В ОДЕСІ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Досліджується професійна діяльність євреїв-іноземців у Одесі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. Визначено сумарні об'єми єврейських купецьких капіталів, що були інвестовані іноземними вихідцями в економіку Одеси в окремі роки зазначеного періоду. Виявлено основні напрямки комерційної діяльності купців. Проаналізовано професійний склад євреїв іноземного походження.

Ключові слова: євреї-іноземці, купці, капітал, професії, Одеса.

Україна – багатонаціональна держава. Дослідження етнологічної історії у наш час дуже важливе, оскільки сприяє порозумінню і покращенню взаємовідносин між різними етнічними групами населення нашої країни. Актуальним є вивчення історії євреїв Півдня України, насамперед Одеси, де кількість єврейського населення завжди була найбільшою у регіоні.

Іноземні євреї, що приїхали до Одеси наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. переважно з австрійської Галичини, мали в Російській імперії значно більше

1. Беркгоф К. Жива скорботи. Життя і смерть в Україні під нацистською владою [Пер. з англ. Т. Цимбал]. – К., 2011.

2. Берковский В. Нацистские лагеря военнопленных у м.Славуті // Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення. – К., 2011. – С. 29-49.

3. Богунов С. Использование труда советских военнопленных на территории Украины в годы Великой Отечественной войны (1941-1944 гг.) // Військовий полон та інтернування. 1939-1956. Погляд через 60 років. Матеріали наукової конференції, 2-4 червня 2006 р. – К., 2008. – С. 54-66.

4. Боляновський А.В. Іноземні військові формування у Збройних силах Німеччини (1939-1945 рр.) – Львів, 2013.

5. Король В. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках. – К., 2002.

6. Кузнецов А. Бабин Яр. [Пер. з рос. С. Батурич]. – К., 2009.

7. Лисенко О. Військовий полон у період Другої світової війни: деякі теоретичні аспекти // Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення. – К., 2011. – С. 14-18.

8. Маринченко О.О. Демографічний вимір поразки 1941 р.: масштаби втрат РСЧА військовополоненими на території України // Український історичний журнал. – 2013. – № 3. – С. 151-171.

9. Пастушенко Т. Статус радянських військовополонених у роки Другої світової війни: на терезах міжнародного, нацистського та радянського права // Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення. – К., 2011. – С. 18-28.

10. Пирогов А.И. Этого забыть нельзя. Воспоминания бывшего военнопленного. – Одесса, 1961.

11. Чайковский А.С. Плен. За свои и чужие грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939 – 1953 гг.). – К., 2005.

12. Шевченко В. Фашистський окупаційний режим в Україні та доля військовополонених (1939-1944 рр.) // Військовий полон та інтернування (1939-1956). Погляд через 60 років. Матеріали наукової конференції, 2-4 червня 2006 р. – К., 2008. – С. 67-70.

13. Шнеер А. Плен: в 2 т. – Иерусалим, 2003. – Т.1.

14. Dülffer J. Der deutsche Ostkrieg 1942 – Erwartungen und Realität / J. Dülffer // Mitteilungen der Gemeinsamen Kommission für die Erforschung der jüngeren Geschichte der deutsch-russischen Beziehungen. – München, 2005. – S. 5–17.

Надійшла до редколегії 03.11.14

Євреї – вихідці з Австрійської імперії згадуються у працях дореволюційних дослідників О. Лернера, І. Тарнополь, радянського вченого С. Борового, сучасних українських й іноземних науковців В. Шевченко, П. Герлігі, М. Поліщука та С. Циперштейна, а також одеського краєзнавця О. Губаря [1; 4; 6; 7; 19; 20; 21].

Сучасний одеський історик Т. Гончарук розглядає професійну діяльність 77 бродських купців в Одесі й відзначає їхній значний внесок до економічного і суспільного життя міста. Проте автор не ставить перед собою задачі визначення загального розміру купецьких капіталів та аналізу професійного складу усіх євреїв-іноземців міста [3].

Мета статті – на основі багатьох архівних документів проаналізувати професійну діяльність євреїв, які переселилися до Одеси з-за кордону наприкінці XVIII – першій половині XIX ст., а також з'ясувати їхній внесок у розвиток економіки міста.

Нами було зібрано відомості про більш, ніж 1600 сімей євреїв-іноземців, які мешкали в Одесі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. Ймовірно, ці дані є неповними, адже не для всіх одеських євреїв вдалося встановити, звідки вони приїхали до міста.

Основним двигуном розвитку Одеси у той час була торгівля, і місцева влада намагалася залучати іноземних купців з їхніми капіталами. У 1804 р. в Одесі було кілька австрійських купців-євреїв: Абрам Крантвейс, Маркус Левігурович, Янкель Моргуліс, Аарон Полнер та Майорка Рейзман.

Серед 43 євреїв, що оголосили купецькі капітали на 1809 р., за нашими даними, було принаймні 13 іноземців. Їхній сумарний капітал становив 212 180 крб. [2]. У 1815 р. серед 63 купців-євреїв були вже 29 іноземних підданих, які оголосили капітали на суму 448 тис. крб. [5]. У 1822 р., за нашими підрахунками, кількість євреїв-купців іноземного походження в Одесі зросла до 36, а сумарний оголошений ними капітал становив 618 тис. крб. [17]. У 1838 р. 96 купецьких капіталів на суму не менш, ніж 1,128 млн. крб., були оголошені євреями-іноземними вихідцями [16].

Загалом наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. в Одесі постійно або тимчасово мешкали щонайменше 371 купець-єврей із-за кордону. Найвідомішими з них були Мозес Ашкіназі, Бернштейн, Вольф Гальберштам, Ейзик Гольденштейн, Якуб Натанзон, Берман Трахтенберг, Мендель Цвібак та інші. Більшість з них згодом стали російськими підданими, решта повернулася до Австрії. Серед останніх була, наприклад, купчиха Сіма Шиллер.

Основним напрямком діяльності купців в Одесі була торгівля. Проте лише невелика кількість євреїв займалася закордонною торгівлею в одеському порту. Так, у 1819 р. там торгували 6 євреїв, з яких 4 були іноземними вихідцями: Бернштейн, Аарон Полнер, Давід Фридман і Мендель Цвібак [18].

Багато австрійських купців приїхали до Одеси у зв'язку з розвитком транзитної торгівлі за маршрутом Броди – Одеса, в якій вони безпосередньо брали участь. З часом саме вони утворили комерційну еліту міста [3].

Окрім закордонної торгівлі, іноземні купці вели активну внутрішню торгівлю, утримували в Одесі магазини, лавки та винні погреби. Приміром, у 1830-х рр. Лейба Дербліх мав в Одесі суконні магазин і лавку, Вольф Гальберштам володів двома суконними, мануфактурною та галантерейною лавками, Зелік Кофман мав посудну й бакалійну лавки. Якуб Акін, Хаїм Крамар, Юдка Надель, Лейба Піпергал, Тевель Гехт та інші володіли винними погребами [15].

Важливим напрямком діяльності іноземних купців-євреїв були підряди й відкупи. Наприклад, Абрам Крантвейс був утримувачем відкупу мір і ваг у Одесі, Маркус Левігурович будував пристань в Овідіополі, Маркус Розенберг займався підрядами з перевезення вантажів у межах країни та за кордон, Олександр-Зусь Боген виконував підряди для Чорноморського флоту у Миколаєві [8; 9; 13; 14]. Аарон Полнер брав участь у будівництві німецьких колоній, а також утримував там шинковий відкуп. У 1808 р. Полнера нагородили золотою медаллю "За користь" за поставки продуктів у діючу армію [4; 11].

Посередництво у хлібній торгівлі було також значним напрямком діяльності австрійських купців-євреїв. Серед них був молодий підприємець із Бродів Мозес Ашкіназі, який оселився в Одесі у 1831 р. На початку 1830-х рр. він заснував хлібну контору у Могилів-Подільському і займався поставками хлібу з Поділля до одеських експортерів [20].

За словами С. Циперштейна, вихідці з Галичини зайняли провідні позиції, виконуючи функції посередників, факторів й агентів у хлібній торгівлі. Вони збирали відомості для експортерів, підтримували контакти з виробниками, укладаючи угоди про продаж урожаю і спостерігаючи за його доставкою [19].

Перейдемо до аналізу професійного складу євреїв-іноземців Одеси. На жаль, неможливо встановити заняття кожного з них. За архівними документами нам вдалося здобути відомості про професії 1509 дорослих осіб.

Найпоширенішим видом їхньої діяльності була торгівля. За нашими підрахунками, нею займалися 732 іноземних вихідців-євреїв (48,5 %). Серед них були купці, а також дрібні торговці, які не оголошували свої капітали. Вони торгували мануфактурними, бакалійними та галантерейними товарами, цитрусовими, вином, посудом, борошном тощо.

Принаймні 22 єврея (1,5 %) займалися грошовими операціями. Серед банкірів з 1830-х рр. відзначалися Нафталі Білик, Берман Трахтенберг, Ізраїль Цвергер і Леон Явровер. 95 євреїв-іноземців (6,3 %) були бухгалтерами, прикажчиками й комісіонерами. 18 євреїв (1,2 %) були факторами і маклерами.

Як писав Й. Тарнополь, євреї-вихідці з Галичини "переважно служили банкірами, купцями або маклерами. Їхні зв'язки з Петербургом, Бродами й Бердичевом, їхні широкі контакти з представниками фінансової аристократії Європи, а також їхня увага до пунктуального виконання своїх обов'язків, сприяли тому, що вони контролювали усі одеські банківські операції" [19, с. 50].

26,1 % іноземних вихідців серед євреїв в Одесі, за нашими підрахунками, становили ремісники (394 особи). Більше третини з них були кравцями, також багато було візників, ювелірів, шапкарів, шевців, різників, столярів, пекарів, тощо. Проте спочатку лише невелика кількість з них були членами ремісних цехів. Так, у 1825 р. у цехи були записані 39 євреїв-іноземців (12 % від усіх цехових євреїв Одеси). Згодом їхня кількість зросла [12].

Слід зауважити, що значна частина торговців займалася також грошовими операціями та посередництвом у хлібній торгівлі або були ремісниками. Такі євреї були враховані нами лише як торговці.

Кількість чорноробів та прислужників серед євреїв-іноземців була досить значною – більше 12 % (184 особи), бо попит на них в Одесі був високий. Багато дітей чорноробів були ремісниками або оволоділи іншою професією. Наприклад, син Лейби Інжира Мендель став в Одесі шевцем, син Беніаміна Воронкера Мозес – бух-

галтером, а син Янкеля Голдрінга Шмуль навчався у Київському університеті на медичному факультеті.

Нами також було виявлено 34 вчителів, 9 представників релігійного культу, 9 лікарів, юрист, музиканти, механік тощо. Деякі з цих євреїв мали університетську освіту, що було надзвичайним для російських євреїв того часу.

Генерал-губернатор Новоросійського краю граф М.С. Воронцов дуже високо оцінював внесок євреїв-іноземців у економічне життя Одеси. У 1830 р. він писав про них: "Без існування в Одесі банкірських контор австрійських євреїв більшість неоголошених терпіли би крайнє утруднення у грошових переказах... Багато в Одесі серед австрійських євреїв різних ремісників і робочих, необхідних у комерційному місті" [10].

Отже, серед євреїв-іноземців в Одесі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. було чимало купців різних гільдій, які інвестували в економіку міста свої капітали.

Більшість одеських євреїв іноземного походження займалися торгівлею та ремісництвом. Діяльність решти головним чином була пов'язана з торгівлею: вони були банкірами, бухгалтерами, прикажчиками, маклерами тощо.

#### Список використаних джерел

1. Боровой С. Я. Воспоминания. – Иерусалим; Москва, 1993.
2. Державний архів Одеської області (ДАОО), ф. 4, оп. 1а, спр. 130. Відомість про купців, які оголосили свої капітали на 1809 рік. (1809 р.), арк. 68-90.
3. Гончарук Т.Г. Транзит західноєвропейських товарів через Наддніпрянську Україну першої половини XIX ст.: монографія. – Одеса, 2008.
4. Губарь О. И. Очерки ранней истории евреев Одессы. – Одесса, 2013.

5. ДАОО, ф. 4, оп. 1а, спр. 260 (1815). Іменний список про купців міста Одеси, іногородніх й іноземних, і про гроші, що стягаються з них в міський доход.

6. Лернер О. М. Евреи в Новороссийском крае. – Одесса, 1901.

7. Полищук М. Евреи Одессы и Новоросии: социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новоросии, 1881 – 1904. – Иерусалим – Москва, 2002.

8. ДАОО, ф. 4, оп. 1а, спр. 341 (1822). Про ваги й міри, що взяті на відкуп одеським купцем Абрамом Крантвейсом, та про стягнення з Крантвейса по цьому відкупу недоплатних грошей

9. Російський державний історичний архів (РДІА), ф. 1150, оп. 3, т.3, спр. 2. Про грошову претензію до казни купця Маркуса Розенберга за перевезення у 1831 році госпітальних речей, арк. 2-61.

10. РДІА, ф. 1286, оп. 4, спр. 912. Про іноземних євреїв, що живуть в Одесі, арк. 92-96 зв.

11. ДАОО, ф. 6, оп. 1, спр. 1855. Про підради і постачання купця Полнера.

12. ДАОО, ф. 4, оп. 1а, спр. 115 (1825). Про представлення з ремісничої управи списків ремісників, що перебувають у цехах.

13. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 20. Про пристань Овідіопольську, яку зобов'язався будувати купець Левігурович.

14. ДАОО, ф. 4, оп. 107, спр. 3 (1826). Про причислення до одеських купців австрійскопідданого Олександра-Зуся Богена.

15. ДАОО, ф. 4, оп. 12, спр. 104. Списки купців й іногородніх торговців, які торгували в Одесі у 1836 році, арк. 193-314.

16. ДАОО, ф. 4, оп. 13, спр. 527. Списки купців, які оголосили капітали на 1838 рік.

17. ДАОО, ф. 4, оп. 1а, спр. 70 (1822). Список купців, які оголосили капітали на 1822 рік, арк. 3-7.

18. ДАОО, ф. 2, оп. 11, спр. 1. Список одеських купців, що торгували в 1819 році в одеській портовій митниці, арк. 46-48.

19. Ципперштейн С. Евреи Одессы. История культуры: 1794-1881. – Иерусалим; М., 1995.

20. Шевченко В.В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – поч. XX ст.). – К., 2010.

21. Herlihy P. Odessa: A history, 1794-1914. – Cambridge, 1986.

Надійшла до редколегії 04.11.14

Ю. Прокоп, соискатель

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, Одесса, Украина

## ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЕВРЕЕВ-ИНОСТРАНЦЕВ В ОДЕССЕ В КОНЦЕ XVIII – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВВ.

*Исследуется профессиональная деятельность евреев-иностранцев в Одессе в конце XVIII – первой половине XIX вв. Определены суммарные объёмы еврейских купеческих капиталов, инвестированных иностранными выходцами в экономику Одессы в отдельные годы указанного периода. Выявлены основные направления коммерческой деятельности купцов. Проанализирован профессиональный состав евреев иностранного происхождения.*

**Ключевые слова:** евреи-иностранцы, купцы, капитал, профессии, Одесса.

Yu. Prokop, Postgraduate student

Odessa I.I. Mechnykov National University, Odessa, Ukraine

## PROFESSIONAL ACTIVITIES OF FOREIGN JEWS IN ODESSA AT THE END OF XVIII – FIRST HALF OF XIX CENTURIES

*The professional activities of foreign Jews in Odessa at the end of XVIII – first half of XIX centuries are investigated. The total volumes of the Jewish merchants' capital invested by foreign immigrants into the economy of Odessa in some years of the mentioned period are determined. The main directions of the commercial activity of the merchants are identified. The professional structure of the Jews of foreign origin is analyzed.*

**Keywords:** foreign Jews, merchants, capital, professions, Odessa.

УДК 94(477) "18-19":929:78

О. Силка, канд. іст. наук, доц.

Національний університет харчових технологій, Київ,

Л. Синявська, канд. іст. наук, доц.

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, Черкаси

## "ІНТЕЛІГЕНТНИЙ КОБЗАР" МИХАЙЛО ЗЛОБИНЕЦЬ: ЖИТТЯ ЗА РАДЯНСЬКИХ РЕАЛІЙ

*У статті висвітлено життєвий шлях уродженця Золотоніщини, випускника Київського університету, кобзаря, учителя, громадсько-культурного діяча, свідомого українця Михайла Олександровича Злобинця. У центрі уваги авторів обставини його арештів органами ОДПУ наприкінці 20-х рр. XX ст.*

**Ключові слова:** українська інтелігенція, політичні репресії, м. Золотоноша.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Українське громадське життя кінця XIX – початку XX ст. було позначене кількома тенденціями, серед яких ми виділяємо зародження і становлення

громадської статутної ініціативи. Її ідейними натхненниками й активними учасниками громадсько-культурних процесів були українці, які за покликком серця та душі узяли на себе справу повернення України для українців. Життя більшості з них завершилося у трагічний